

Михайло Відейко, доктор історичних наук, завідувач науково-дослідної лабораторії археології Київського університету імені Бориса Грінченка, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України на громадських засадах, почесний громадянин села Трипілля

Андрій Галушка, незалежний історик

Володимир Лободаєв, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та інформації, учений секретар Ученої ради Університету економіки та права «КРОК»

Максим Майоров, головний спеціаліст Українського інституту національної пам'яті

Яна Примаченко, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії НАН України

Андрій Руккас, кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Євген Синиця, кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Олексій Сокирко, кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Андрій Харук, доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Борис Черкас, доктор історичних наук, науковий співробітник Інституту історії НАН України

Під загальною редакцією **Василя Павлова**, співробітника науково-дослідної частини історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

Перший за останні 80 років системний науково-популярний виклад історії українського війська від трипільських воєн до незалежної України, від войовничих готів і гунів до звитязних оборонців Донецького аеропорту

Історичні нариси про становлення українського війська від видатних істориків-науковців та викладачів провідних університетів України

40 авторських художніх реконструкцій військової форми та обладунків воїнів роботи відомого українського ілюстратора Олександра Ком'яхова

Близько 300 унікальних фотографій з колекції Національного історичного музею України та особистих зібрань

Матеріали археологічних досліджень, архівні та іконографічні матеріали тощо

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-1472-9

9 786171 214729

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

ЛІКБЕЗ

історичний фронт

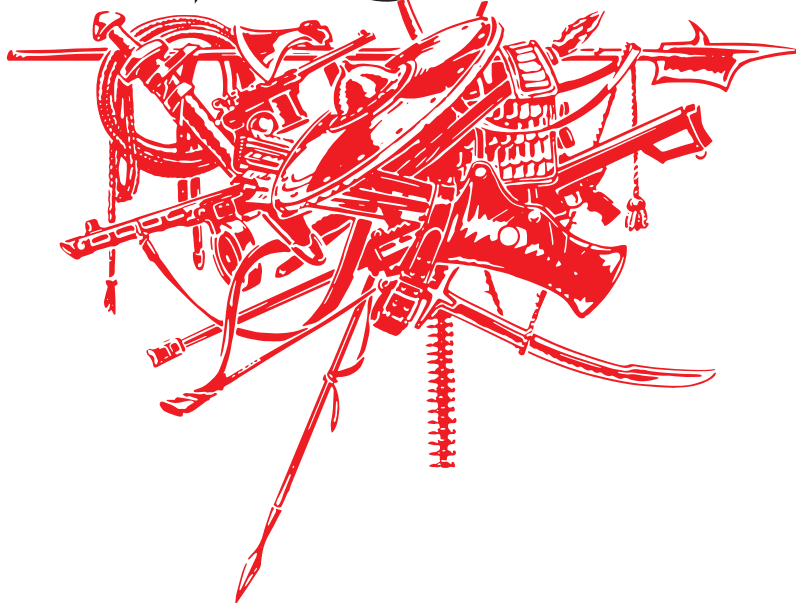
Громадський просвітницький проект «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт» (likbez.org.ua) із 2014 р. займається популяризацією історії України в різних форматах, що є цікавими широкому загалу, — від Інтернету до книжкових серій та публічних лекцій. Проект об'єднує відомих українських істориків, політологів, журналістів, митців. Історики та художник свідомо показують не хрестома-тійних героїв, а звичайних українських воїнів, що здобули всі історичні перемоги українського народу та його пращурів. У такий спосіб автори віддають належне добровольцям 2014 р. та сучасним українським військовим.

НАЦІОНАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ
ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ

Із 1944 р. найважливіший для країни музей розташовано на Старокиївській горі. Звідси починалася середньовічна Київська держава, і за всіх часів саме це місце вважали історичним осередком України. Фонди музею нараховують понад 800 тисяч унікальних експонатів з археології, холодної та вогнепальної зброї тощо. Співпраця музею з цим виданням не є випадковою. Працівники музею підтримали ідею повернення національної військової історії широкому загалу українських читачів та допомогли проілюструвати наукові дослідження авторів.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

УДК 94(477)
ББК ТЗ(4Ук)6-4
І-90

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Авторський колектив: *М. Відейко, А. Галушка, В. Лободаєв, М. Майоров,
Я. Примаченко, А. Руккас, Є. Синиця, О. Сокирко, А. Харук, Б. Черкас*

Керівник проекту *К. Галушко*

Під загальною редакцією *В. Павлова*

Громадський просвітницький проект «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»

ЛІКБЕЗ.
історичний фронт

Художник *Олександр Ком'яхов*

Популярне видання

Історія українського війська

Керівник проекту *В. В. Столяренко*
Координатор проекту *К. В. Новак*
Відповідальний за випуск *І. Р. Залатарьов*
Редактор *Р. А. Трифонов*
Художній редактор *Т. О. Волошина*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*

Підписано до друку 17.08.2016.
Формат 84x108/16. Друк офсетний.
Гарнітура «Helios». Ум. друк. арк. 43,68.
Наклад 5000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано з готових діалізитивів
у друкарні «Фактор-Друк»
61030, м. Харків, вул. Саратовська, 51. Тел.: + 3 8 057 717 53 57

ISBN 978-617-12-1472-9

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2016
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2016

До 80-річчя виходу в світ
«Історії українського війська»
Івана Крип'якевича

**Ми присвячуємо цю книгу
світлій пам'яті вояків,
які загинули за волю України**

ПЕРЕДМОВА

Здобувши незалежність у 1991 році, Україна проголосила, що не має зовнішніх ворогів і територіальних претензій до сусідів. 1994 року Будапештським меморандумом було засвідчено наш без'ядерний статус, а натомість суверенітет та територіальну цілісність було гарантовано провідними світовими державами — Росією, США та Великою Британією.

І здавалося по тому, що за таких умов армія — це звичайнісінька декорація, формальність суверенітету. Що, власне, й не давало українській армії стати гідною XXI століття. Її фінансування і склад скорочувалися, майно розкрадалося, військовий призов урешті було скасовано. Постачання та озброєння армії, забезпечення й умови життя військових посіли останні місця серед державних справ. І тривалий час не була нікому «офіційно» потрібною історія українського війська — бо ж нащо досліджувати історію того суспільного інституту, який відходить у минуле?

Усе змінилося 2014 року. Миролобна позиція України була зневажена, а міжнародні гарантії її безпеки виявилися порожніми папірцями. Війська Російської Федерації окупували Крим, і надалі Кремль розпалив конфлікт у Донбасі, забезпечений технічними та людськими ресурсами сусідньої держави. Україна опинилася в стані збройного протистояння із країною, набагато потужнішою, керівництво якої одержиме манією державної величі та імперіалізму.

У якісь моменти видавалося, що ось-ось ворожі лави посунуть далі. І утвориться на російських багнетах замість України «Новоросія» чи «Малоросія». Але цього не сталося. Не тому, що

не було у Кремля такого бажання. Просто Україна як життєспроможний організм блискуче швидко відновила свою здатність до опору — спочатку на звичайному людському рівні. Десятки тисяч добровольців узяти в руки зброю, їх споряджали десятки тисяч волонтерів за народні кошти мільйонів звичайних людей. І саме завдяки цьому агресію було зупинено.

І ця звитяга потребує свого розуміння. Адже українці вийшли на захист своєї країни не вперше. Цей бойовий дух був властивим нашим предкам, які свою землю боронили тисячі років. Ми маємо знати, що це — невмируща традиція від прадавніх володарів степів і лісів, середньовічних дружинників і лицарів, запорозьких козаків, вояків УНР і УПА, українців-бійців армій Об'єднаних Націй. Нам є що пригадати, дивлячись на ті знамена, які пройшли бойове хрещення лише вчора.

Сподіваємося, що книга, яку ви тримаєте в руках, цьому допоможе. Дослідники, об'єднані в громадському проекті «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт», намагалися викласти сучасний погляд на історію українського війська. Тепер це — складний продукт співпраці археологів, істориків, реконструкторів та художника. Зазначимо, що нашою метою було показати не відомих героїв і полководців, про яких уже чули і знаємо, а звичайних українських вояків, які й були завжди живим щитом нашої країни. Як і чим вони воювали і як перемагали.

*Кирило Галушко
координатор громадського
просвітницького проекту
«ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»*

Коли почалися війни?

На це питання досить складно відповісти. Але є свідчення того, що вони відбувалися на території сучасної України вже за часів трипільської культури, тобто 7—5 тисяч років тому. У ті часи цивілізації і в Єгипті, і в Месопотамії лише починали свій шлях до створення перших держав, і шлях цей теж супроводжували війни. Виділення окремого прошарку населення, що займався виключно війною, спеціальне військове спорядження — усе це вимагає досить високого рівня розвитку давніх суспільств і технологій.

У скандинавській міфології, корені якої сягають дуже давніх часів, є образ могутнього бога Тора. Переможець крижаних велетнів мав на озброєнні чарівний бойовий молот, здатний знищити будь-якого ворога. Диво-зброя завжди поверталася до господаря, її можна було мета-

Мисливська зброя. Бойова частина вістря стріли. 13 600 років тому. Пізній палеоліт. Село Семенівка, Київська область

Мисливська зброя. Гостроконечник крем'яний. 70 тис. років тому. Середній палеоліт. Кабазі V. С. Малинівка, Крим

ти знову й знову. Цілком реальні прототипи легендарного молота було вперше розроблено (і широко застосовано) на теренах Європи наприкінці VI тис. до н. е, тобто приблизно сім тисяч років тому, після чого впродовж майже трьох наступних тисячоліть вони залишалися на озброєнні воїнів багатьох племен. Це була історична подія, адже від тих часів можемо вести відлік доби спеціалізованої зброї, призначеної виключно для війни. Її застосування вимагало нових навичок, постійних тренувань, нарешті, певних зрушень у свідомості — як того, хто її застосовував, так і суспільства в цілому, яке долучилося до процесу, називаного словом «війна». Бойова сокира-молот швидко стала символом влади, її постійно вдосконалювали — на зміну каменю прийшов метал (спочатку мідь, потім — бронза, далі — залізо), невідомі нам «конструктори» розробляли нові обриси — більш смертоносні і водночас такі, що вабили досконалістю форм. Так народжувалася та магія зброї, яка не залишає байдужим та бентежить і сьогодні кожного, хто споглядає зброю або торкається до неї.

З появою археологічних джерел горизонти історії минулого було пересунуто на багато тисячоліть за межу, відміряну писемними джере-

лами. Остання обставина породила у XIX й особливо у XX ст. численні реконструкції «доісторії», у якій було розміщено низку грандіозних війн, походів та завоювань, які, на думку вчених, могли мати місце багато тисяч років тому.

Так, Г. Коссіна у 20-х роках XX ст. запропонував теорію про 14 походів «індогерманців», які відбулися в неоліті (за нинішніми уявленнями, це мідна та ранньобронзова доба, V—III тис. до н. е.). Походи супроводжувалися переможним поширенням «істинних арійців» з півночі на територіях Європи. А ще була така собі історія про завоювання войовничими аріями (десь у II тис. до н. е.) далекої Індії. І нині триває дискусія навколо теорії М. Гімбутас про «три хвили вторгнення» кінних орд жорстоких патріархальних варварів-індоєвропейців до Європи зі степів України в тих-таки V—III тис. до н. е.

У перелічених випадках ідеться про військові дії, що масштабами та числом учасників мали не поступатися хрестовим походам, а за наслідками йдуть у порівняння хіба що з римськими завоюваннями дві тисячі років тому. Цікаво, що автори теорій не переймалися вивченням комплексу озброєнь та військової справи доби реконструйованих грандіозних подій. Критика згаданих концепцій доісторичних війн, крім інших аргументів, якраз і ґрунтується на вивченні військової справи та аналізі сукупності археологічних джерел, пов'язаних із військовою сферою, після чого відразу стає зрозумілим, які події могли мати місце, а які, вірогідно, є витвором фантазії автора, не обтяженого «зайвими» знаннями.

Разом із тим виявляється, що описана ще давньоримськими авторами тактика ведення бою германців та слов'ян, а також притаманний їм комплекс озброєнь сягають часів існування (до речі, на тій самій території) культури кулястих амфор, а це III тис. до н. е. Притаманний згаданим культурам комплекс озброєнь: лук зі стрілами, дротики, сокира для ближнього бою — збігається до дрібниць (із тією лише різницею, що кремій, камінь та кістку у виготовленні озброєння через чотири тисячі років було замінено на залізо).

Кинжал кістяний (фрагмент). Кінець IV тис. до н. е. Трипільська культура. С. Грим'ячка, Хмельницька область

Отже, хоча римляни були першими або одними з перших істориків, хто описав тактику ведення аборигенами Європи бою в лісистій місцевості, остання склалася на континенті принаймні за три тисячі років до розгрому римських легіонів Квінтілія Вара в нетрях Тевтобурзького лісу. Можливо, першими в подібну ситуацію потрапили в лісах Волині ще загони воїнів трипільської культури або в лісах Центральної Європи — не менш войовничі і вправні дружинники культури лійчастого посуду.

Щодо інституту дружини, то дослідники доісторії дійшли висновку, що ця військова інституція могла зародитися вже в мідну добу, а в епоху ранньої бронзи існувала напевне. Отже, впродовж тисяч років дружина, цілком імовірно, виникала щоразу, коли в цьому з'являлася «суспільна потреба».

Отож спробуймо звернутися до витоків, коли на полях давно забутих битв народжувалися не лише давні боги війни, але й військово мистецтво.

Розділ 1

Початки військової справи

Військова організація 6000—3300/3200 рр. до н. е. (неоліт, енеоліт)

У розглядуваний період в Європі у стислі строки відбувається формування племінної організації, одним із призначень якої є гарантування військової безпеки суспільству. Зі зростанням населення виявилось, що кількох десятків вправних мисливців недостатньо, щоб захистити навіть укріплене окреме селище, якщо ворог переважає чисельно. Сліди подібних сутичок нині виявлено завдяки розкопкам у Центральній Європі. Питання безпеки в цей період вирішували як залученням до справ війни якомога більшої кількості спільників, так і концентрацією населення (а отже — і військової потуги) в окремих селищах. Зведення укріплень навколо поселень у вигляді ровів та палисадів, спорудження сторожових башт стає нормою, а не винятком. Усе це супроводжується масовим виготовленням спеціалізованої зброї та її постійним удосконаленням. Провідною військовою силою того часу на території України були формування культурного комплексу Трипілля-Кукутень.

На рівні кланів можливо говорити про контингенти з кількох десятків бійців. Далі чисельність залежала від масштабів племінного об'єднання (період VI—V тис. до н. е.), яке могло включати від 1500 до 3000—5000 осіб, отже, могло виставити від кількох сотень до тисячі

вояків. У культурній спільноті Кукутень-Трипілля наприкінці V — у IV тис. до н. е. з'являються союзи племен — вождівства, здатні виставити по кілька тисяч воїнів (в окремих випадках до 3—7 тисяч). Ураховуючи концентрацію населення в протомістах (налічували до 15 тисяч мешканців), контингент у кілька тисяч вояків було зосереджено в окремому місці. До найбільш потужних складних вождівств долучалися сусіди-союзники, загальна кількість ополчення в такому випадку могла теоретично сягати 10 тисяч і більше осіб.

Стріли з крем'яними вістрями.
Мезоліт (IX—VIII тис. до н. е.). Реконструкція
Д. Нужного, Археологічний музей
Інституту археології НАН України, Київ

Єдиним родом військ у цей період була піхота. Свого часу існувала думка про виникнення кінноти, але її спростовано відсутністю свідчень — як археологічних, так і палеозоологічних. Виявилося, що за наявності прирученого коня все ще були відсутні засоби керування тваринами, достатні для застосування їх на полі бою. Єдина можливість — використання їх як в'ючних тварин для перевезення вантажів.

У цей період вірогідним є виникнення інституту військової дружини — воїнів-професіоналів, які перебували на утриманні вождя (фактично — громади, яка його обирала). Вони могли становити ядро кланового та племінного ополчення, виконувати роль ватажків окремих підрозділів.

Озброєння 6000—3300/3200 рр. до н. е. (неоліт, енеоліт).

На початку розглядуваного періоду з військовою метою використовували комплекс мисливського озброєння (КМО), до якого належали лук зі стрілами, дротики та спис. Як засіб «подвійного використання» побутували пласкі сокири. Їх застосування у війську зафіксоване для Європи даними біоархеології (травми на кістках загиб-

Вістря до стріл ланцетоподібні крем'яні.
15 тис. років тому. Пізній палеоліт. С. Мезін,
Чернігівська область

Сокири-молоти, камінь. Трипільська культура,
кінець VI — початок V тис. до н. е.

1 — поселення Окопи, Тернопільська область;
2 — поселення Олександрівка, Одеська область

лих). Водночас поява не бачених раніше спеціалізованих видів зброї вже на початку мідної доби дала поштовх якісно новому явищу — формуванню комплексів військового озброєння (КВО), розрахованих на різні способи ведення бойових дій. Комплекс озброєння тих часів містив, окрім засобів мисливського озброєння, кинджал, сокиру, клювець, сокиру-молот, булаву, а також елементи захисного спорядження для рук та верхньої частини тіла, можливо — щит. У таблиці 1 показано поширення різних комплексів озброєння у давнього населення розглядуваного періоду.

Таблиця 1

Поширення різних комплексів озброєння

Культурний комплекс	Датування	Комплекси озброєння	
		КМО	КВО
Трипілля А-СІ	5000—3300/3200	+	+
Болград-Алдені (Гумельниця)	4900—4300/4200	+	+
Середньостогівський	4900—4300/4200	+	+
Дніпро-Донецький ліщастого посуду	5500—3000 4000—2800	+	+
ямково-гребінцевої кераміки	5000—2900	+	

Як бачимо, лише у двох культурних комплексах не зафіксовано військового озброєння. Обидва пов'язані з суспільствами мисливців та рибалок, які були нечисленними й не володіли технологіями, необхідними для виробництва спеціалізованої зброї, а саме обробкою каменю та металу.

Вістря стріл, дротиків, списів, вкладні до кинджалів, пласкі сокири виготовляли з кременю. Останні робили також із каменю та міді. Сокири-молоти виготовляли з твердих порід каменю та відливали з міді. Виключно з міді виробляли клинкову зброю — кинджали, найдавніші зразки яких з'явилися наприкінці V тис. до н. е. З каменю виготовляли також булави.

«Війни» та збройні конфлікти 6000—3300/3200 рр. до н. е. (неоліт, енеоліт)

Після закінчення наймасштабніших розселень трипільські племена поділили між собою право-

Бойовий молот та кинджал, мідь. Новоданилівська культура, друга половина V тис. до н. е. Село Петро-Свистуново, Запорозька область. Археологічний музей Інституту археології НАН України, Київ

Булава, камінь. Трипільська культура, друга половина V тис. до н. е. Подніпров'я. Національний музей історії України

бережну лісостепову смугу. Володіння значними земельними угіддями стало умовою існування колективів. Тому зусилля суспільства були спрямовані на утримання цього контролю, у тому числі з застосуванням військової сили.

Молоти, рiг оленя. Дерейвська культура, кiнець V — перша половина IV тис. до н. е. Село Дерейвка, Кiровоградська область. Археологiчний музей Інституту археологiї НАН України, Київ

Військові конфлікти зафіксовано виключно на підставі археологічних джерел. Нижче згадано деякі з таких подій.

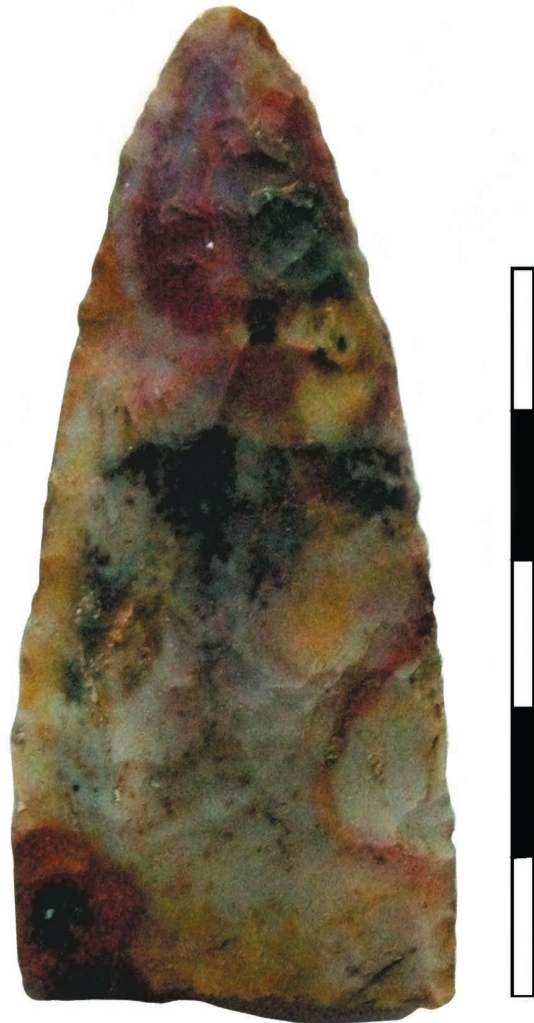
Близько 4400—4300 рр. до н. е. — витіснення трипільцями з Середнього Подніпров'я давнього населення.

Близько 4400/4300 рр. до н. е. — зіткнення між трипільцями на поселенні Друци-I у Молдові з застосуванням стріл та дротиків. Спалено принаймні 2 житла.

Близько 4200 р. до н. е. у Буго-Дніпровському межиріччі — протистояння між «східними» трипільцями і переселенцями з заходу, підкорення останніми придніпровського вождівства.

Між 4000 і 3600 рр. — домінування суперскладного вождівства Буго-Дніпровського межиріччя над трипільськими племенами між Дністром і Дніпром.

Близько 3400 р. — встановлення домінування в Буго-Дніпровському межиріччі трипільців із заходу.

Вістря списа, кремiнь. Новоданилівська культура, друга половина V тис. до н. е. Село Петро-Свистуново, Запорозька область. Археологiчний музей Інституту археологiї НАН України, Київ

ЗМІСТ

Передмова (К. Галушко)	7	Військова організація скіфського часу	42
Коли почалися війни? (М. Відейко).....	8	Озброєння скіфського часу.....	48
РОЗДІЛ 1. ПОЧАТКИ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ (М. ВІДЕЙКО)		Особливості воєнного мистецтва скіфського часу	57
Військова організація 6000—3300/3200 рр. до н. е. (неоліт, енеоліт).....	10	«Війни» та збройні конфлікти скіфського часу.....	58
Озброєння 6000—3300/3200 рр. до н. е. (неоліт, енеоліт).....	11	Військова організація сарматів (III ст. до н. е. — IV ст. н. е.).....	58
«Війни» та збройні конфлікти 6000— 3300/3200 рр. до н. е. (неоліт, енеоліт)	12	Озброєння сарматів (III ст. до н. е. — IV ст. н. е.)....	64
Військова організація 3300/3200—1900 рр. до н. е. (рання бронзова доба)	16	Особливості воєнного мистецтва сарматів (III ст. до н. е. — IV ст. н. е.).....	66
Озброєння 3300/3200—1900 рр. до н. е. (рання бронзова доба)	25	«Війни» та збройні конфлікти сарматів (III ст. до н. е. — IV ст. н. е.).....	67
«Війни» та збройні конфлікти 3300/3200—1900 рр. до н. е. (рання бронзова доба)	26	РОЗДІЛ 3. ВІЙСЬКОВА СПРАВА НАРОДІВ УКРАЇНИ ДОБИ ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ (Є. СИНИЦЯ)	
Військова організація 1900—1000 рр. до н. е. (пізня бронзова доба).....	27	Велике переселення народів у Північному Причорномор'ї: військово-політичний аспект	69
Озброєння 1900—1000 рр. до н. е. (пізня бронзова доба).....	27	Готи та зміна військово-політичної ситуації у Північному Причорномор'ї.....	70
Особливості воєнного мистецтва 1900—1000 рр. до н. е. (пізня бронзова доба).....	31	Військова справа готських племен.....	74
«Війни» та збройні конфлікти 1900—1000 рр. до н. е. (пізня бронзова доба).....	31	Гуни.....	88
РОЗДІЛ 2. ВІД КІММЕРІЙЦІВ ДО САРМАТІВ: X СТ. ДО Н. Е. — II СТ. Н. Е. (М. ВІДЕЙКО)		Слов'яни та їх сусіди у VI—VIII ст. Військовий аспект	89
Військова організація киммерійської доби (X—VIII ст. до н. е.)	35	РОЗДІЛ 4. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ ДАВНЬОЇ РУСІ (Є. СИНИЦЯ)	
Озброєння киммерійської доби (X—VIII ст. до н. е.) ...	37	Зброя в Давній Русі	98
Особливості воєнного мистецтва киммерійської доби (X—VIII ст. до н. е.).....	41	Фортифікація Давньої Русі.....	107
«Війни» та збройні конфлікти киммерійської доби (X—VIII ст. до н. е.)	41	РОЗДІЛ 5. ВІЙСЬКО ТА ВІЙСЬКОВА СПРАВА У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ (1340—1569 РР.) (Б. ЧЕРІАС)	
		Європейська «військова революція» XIV—XVI ст. та українські землі.....	125

Військова служба на українських землях під владою Великого князівства Литовського (1340—1569 рр.).....	126
Регіональні особливості військової організації українських земель у складі Великого князівства Литовського (1340—1569 рр.)	133
Татари на литовській військовій службі	147
Військові формації литовського війська: піхота, кіннота, артилерія, флот	151
Особливості воєнного мистецтва у добу Великого князівства Литовського	152

**РОЗДІЛ 6. ВІЙСЬКО ТА ВІЙСЬКОВА
СПРАВА КРИМСЬКОГО ХАНАТУ
(XV — ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.)
(А. ГАЛУШКА)**

Військово—політична історія Північного Причорномор'я у XIV — першій половині XVII ст.....	154
Військо Кримського Ханату (XV — перша половина XVII ст.).....	160
Кримське військо у війнах та походах (XVI — XVIII ст.).....	182

**РОЗДІЛ 7. ПІД КОРОГВАМИ
ТА БУНЧУКАМИ (Б. ЧЕРКАС, О. СОФІРКО)**

Військова справа українського козацтва (до 1648 р.).....	188
Українське військо козацької доби	203

**РОЗДІЛ 8. ЕПОХА ЗМІН.
УКРАЇНСЬКІ ВОЇНИ
В АРМІЯХ ІМПЕРІЙ (1772—1918 РР.).
(А. ГАЛУШКА)**

Сутінки українського козацтва (кінець XVIII — початок XX ст.)	236
Українські вояки у війську і війнах кінця XVIII — початку XIX ст.	243
Українські вояки у війську і війнах середини XIX ст.	254
Українські вояки у війську і війнах кінця XIX — початку XX ст.	271
Українські вояки в Першій світовій війні (1914—1918 рр.)	281

**РОЗДІЛ 9. УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО ДОБИ
ПЕРШИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ
1917—1921 РР. (А. РУККАС, В. ЛОБОДАЄВ)**

Українське військо доби Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918 рр.)	288
Українське військо доби Гетьманату (квітень — грудень 1918 р.)	307
Українське військо доби Директорії УНР (листопад 1918 — 1921 рр.)	313
Селянський повстанський рух 1917—1921 рр. Етапи розвитку, організація, тактика та озброєння	346

**РОЗДІЛ 10. ОРГАНІЗАЦІЯ НАРОДНОЇ
ОБОРОНИ «КАРПАТСЬКА СІЧ»
(1938—1939 РР.) (Я. ПРИМАЧЕНКО)**

Початки створення та військово- організаційна структура «Карпатської Січі»	355
Уніформа та озброєння «Карпатської Січі»	360
У боях за незалежність Карпатської України.....	364

**РОЗДІЛ 11. УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА
АРМІЯ (1942—ПОЧАТОК 1950-Х РР.)
(Я. ПРИМАЧЕНКО)**

Початки створення Української повстанської армії	370
Військово-організаційна структура УПА.....	372
Уніформа та озброєння УПА	377
Особливості воєнного мистецтва УПА. Тактика «малої війни»	379
УПА у боротьбі з окупантами	380

**РОЗДІЛ 12. ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ
В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991—2016 РР.)
(А. ХАРУК)**

Формування основ Збройних сил України (1991—1996 рр.)	392
Розвиток і реформування Збройних сил України у 1997—2013 рр.	398
Міжнародне військове співробітництво та миротворча діяльність Збройних сил України	401
Збройні сили України у протистоянні російській агресії (2014—2016 рр.).....	405

АВТОРИ

Керівник проекту — **Кирило Галушко**

Під загальною редакцією **Василя Павлова**, співробітника науково-дослідної частини історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Михайло Відейко, доктор історичних наук, завідувач науково-дослідної лабораторії археології Київського університету імені Бориса Грінченка, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України на громадських засадах

Андрій Галушка, незалежний історик

Володимир Лободаєв, кандидат історичних наук, доцент Університету економіки та права «КРОК»

Максим Майоров, головний спеціаліст Українського інституту національної пам'яті

Яна Примаченко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії НАН України

Андрій Руккас, кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Євген Синиця, кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Олексій Сокирко, кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Андрій Харук, доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Борис Черкас, доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії НАН України

Ініціатори проекту та автори видання щиро вдячні усім установам та людям, які сприяли виходу в світ цієї книги, зокрема:

- ◆ Інституту історії України НАН України
- ◆ історичному факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- ◆ Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
- ◆ Національному музею історії України, передусім генеральному директору Тетяні Сосновській і завідувачу сектору «Декоративно-ужиткове мистецтво» Олені Шевченко
- ◆ фотографу Дмитру Клочку
- ◆ Адміністрації Президента України в особі Ростислава Павленка і в особі Олега Качковського
- ◆ видавництву «Клуб сімейного дозвілля»

Особлива подяка всім дослідникам воєнної історії та воєнно-історичної реконструкції, які робили корисні зауваження та пропозиції на стадії підготовки книги. І ми й надалі запрошуємо до співпраці зацікавлені музейні та наукові установи, окремих експертів, які могли б збагатити зміст книги.

